

KLONKAI LÁSZLÓ*

A szegedi hagyományos ipar összeomlása a rendszerváltás után

A szegediek egy jó része, főleg a régi idők tanúi nosztalgikus emlékeket táplálnak a régi szegedi iparral kapcsolatosan. A híres, neves régi gyárak, füstölő kéményeik, a munkakezdést jelző kürtjeik szinte hozzátartoztak a város hangulatához. Emellett természetesen igen sok szegedi élete, sorsa, életpályája kötődött valamelyik régvolt szegedi gyárhoz. Nem csupán munkahelyet láttak bennük, része volt életüknek. És egyszer csak történelmileg rövid idő alatt, az 1990-es években az egész tönkrement, megszűnt, sok gyárnak mára nyoma sem maradt. Felmerül a kérdés, hogyan is történhetett ez, milyen okai lehettek a hirtelen összeomlásnak?

I. A szegedi gyáripar létrejötte

Szeged az Alföld déli részén a bányáktól, energiaforrásoktól távoli mezőváros volt. Helyben ipari nyersanyagforrásként csak a mezőgazdaság jöhetett szóba. Ennek alapján az iparfejlődés a helyi mezőgazdasági termékek feldolgozásán alapult. Így jött létre a malomipar, a paprikaőrlés, a szalámi gyártás, a dohányfeldolgozás, a kenderipar, a bőripar, a cipő- és papucsgyártás. Helyi nyersanyagon fejlődött ki a téglagyártás is. Egyetlen iparág nyersanyaga érkezett messzebből: az Erdélyből faúsztatással érkező gömbfa feldolgozására alapuló faipar: a fűrészüzemek, a ládagyártás, a falemezgyár, és a gyufagyártás.

A szegedi ipar döntő része hosszabb ideig tartó önfejlődés eredményeként jött létre: kisüzemként alakultak, majd a sikeresebbek naggyá váltak. Így pl. a neves Szegedi Kendergyár a *Bakay* család kötélverő műhelyéből fejlődött ki. Az iparba befektetők döntően helyi vagyonos termény és búzakereskedők voltak. Nem szegedi befektetők is megjelentek, de ők is a helyi hagyományos iparágakat fejlesztették. Az ország határain kívül is ismertté vált szalámi gyártás meghonosítása a Csehországból érkezett a *Pick* családhoz kötődött, az Újszegedi kendergyárat lembergi és palánkai kereskedők létesítették.

A 20. század elejére eldőlt, hogy milyen gyártási ágak honosodtak meg Szegeden, ezt követően a gyáripar szerkezete stabilizálódott. A II. Világháború végén a gyáripar reprezentáns cégei lényegében ugyanazon ipari ágazatokat képviselték, mint a század elején

* címzetes egyetemi docens, SZTE Statisztikai és Demográfiai tanszék

1. táblázat

Szeged gyáriparának reprezentáns egységei a II. Világháború végén

Tevékenység	A gyár neve
Kenderfeldolgozás	Szegedi Kenderfonógyár Rt
	Újszegedi Kendergyár
	Angol-Magyar Jutafonó és Szövőgyár Rt
	Kunsági Szövőgyár
Bőrfeldolgozás	Orion Bőrgyár Rt
	Délmagyarországi Cipőgyár
	Első Szegedi Cipőgyár
	Pátria Cipőgyár
Fafeldolgozás	Lippai Fűrészüzem
	Szegedi Lemezgyár és Faipari Rt
	Újszegedi Gőzfűrés és Ládagyár Rt
	Szegedi Gyufagyár
Élelmiszeripar	Tisza Malom Rt
	Szegedi Konzervgyár
	Pick Szalámigyár
Dohányfeldolgozás	Szegedi Dohánygyár
Téglagártás	Szegedi Keramit és Műtéglagyár Rt
	Szegedi Téglagyár Társulat

Forrás: KLONKAI, 2010.

Ezekből a gyárakból alig néhány érte meg a 21. századot. Nem azért, mert Szegeden voltak, nem azért, mert rosszul irányították a cégeket, nem azért, hogy nem megfelelő munkavállalók dolgoztak volna bennük. Egyetlen okot lehet találni: a tevékenységet, amit végeztek.

Az ipar fejlődése, talpon maradása tekintetében döntő, hogy milyen gyártási ágakban milyen termékeket állítanak elő, vagyis az ipar szerkezete. A történelem során a különböző gyártási ágak fejlődési lehetőségei mindig is eltérőek voltak. Mindig voltak olyan ipar ágazatok, melyek kiemelkedően tudtak fejlődni – az ilyeneket ma húzó ágazatoknak nevezzük – és voltak melyek kevésbé. Olyanok, melyek csak működtek, munkát adtak, nem igényeltek képzett munkaerőt, szolid profitot hoztak, nem produkáltak látványos fejlődést. És az is része az ipar fejlődésének, hogy a tudomány és a technika fejlődésével új gyártási területek születnek, mások meg megszűnnek.

Az elmúlt 150 évben egyszer sem tartozott a húzóágazatok körébe a textilipar, a ruházati ipar, a faipar, de az élelmiszeripar sem. Jelentős részük a múlt század második felében a versenyképességét is elveszítette. A magyarországi iparfejlődésben tartósan húzóágazatnak számító gépgyártási és műszeripari ágak nem telepedtek meg Szegeden. Szeged iparát a kezdetektől a könnyűipar és az élelmiszeripar előnytelen túlsúlya jelle-

mezte, amit lényegében a tömeges összeomlásig lényegében nem sikerült érdemben megváltoztatni. A Szegeden kialakult ipar belterjes maradt, önmagát fejlesztette, új ágazatokat nem preferált.

Az iparfejlődés megszokott útja, lehetősége volt nem helyi befektetők megjelenése és a munkaerőforrásra, a térség felvevő piacára, vagy valami más, beruházást megalapozó tényezőre támaszkodva gyárakat telepíteni. Magyarországon számos térségében az iparfejlődés útja így indult. Szeged a II. Világháború előtti időkben nem vonzotta a hazai nagytőkét, a befektető banktőkét és jelentősebb külföldi befektetők sem érkeztek.

II. A II. Világháborút követő évek fejlesztései

A II. Világháború után alapvetően új helyzet alakult ki. Az államosítást követően központi irányítás, állami tervgazdaság vette kezdetét, a piaci szempontok háttérbe szorultak. Az állam szinte mindenhatóvá vált és jó 40 éven keresztül központosított elképzelések alapján ipart telepített, megszüntetett, átszervezett. Lehetőség nyílt a múltból örökölt előnytelen szegedi iparszerkezet megváltoztatására is, amennyiben

- ez a központi irányítás szintjén felmerül, vagy
- ezt Szegedről kezdeményezik, „kijárájk”.

Ezek a lehetőségek azonban sosem valósultak meg. A háború után nem hogy fejlesztésekre nem került sor, még a meglevő szegedi ipart is komoly veszteségek érték.

- A fénykorában Európa egyik legnagyobb Dohánygyárát Szegedről Salgótarjánba telepítették
- Megszüntették az Orion Bőrgyárat¹

Az 1940-es évek végétől iparfejlesztési programok indultak az országban, beruháztak, új gyárakat telepítettek. Ennek során az elhíresült „Vas és acél országa” koncepció jegyében a legtöbb pénz a főváros mellett a bányavidékekre és a hagyományos nehézipari központokba áramlott, továbbá megkezdődött Sztálin város építése.

A fejlesztési programokból Szeged sem maradt ki. Az első jelentős ipari nagyberuházás a Szegedi Textilművek, akkori nevén Szegedi Textilkombinát volt. Alapkövét 1949-ben rakták le, és a fonoda felépítése 1950-re be is fejeződött. 32 ezer Szovjetuniótól vásárolt fonóorsót helyeztek üzembe a kezdetekben több mint ezer főt foglalkoztató üzemben. A gyárral Szeged nem versenyképes ipart kapott, és a város iparszerkezete sem javult. Magyarországtól nyugatabbra a háború utáni időszakban már nem fejlesztették a textilipart. Felismerték, hogy az alapanyagul szolgáló gyapotot termelő országokban jóval olcsóbban lehet előállítani a nyersszövetet, és azt importálták, majd kikészítették. Az országon belül a szegedi telepítést semmi nem indokolta, bárhol felépülhetett

¹ KLONKAI LÁSZLÓ: *Ipar*. In: BLAZOVICH LÁSZLÓ (szerk.): Szeged története 5. 1945–1990. Szeged, 2010. 543. p.

volna, mivel a nyersanyag Üzbegisztánból érkezett, az elkészült fonalat Szegedtől távoli szövődékbe szállították. A beruházás alapvető célja munkahelyteremtés volt és a textilipar szinte kizárólag nőket foglalkoztatott, ésszerűbb lett volna nehézipari körzetbe telepíteni, ahol a nők foglalkoztatása jóval alacsonyabb szintű volt, mint a könnyű- és élelmiszer uralta Szegeden. Az adott helyzetben az új gyárnak Szegeden így is örültek, a versenyképesség, az iparszerkezetre gyakorolt kedvezőtlen hatás gondolata sem merült fel.

Nem tekinthető ipartelepítésnek az ekkoriban induló Szegedi Ruhagyár létrejötte. A városból elvitt Dohánygyár épületeibe egy kisebb helyi egyenruházati termékeket gyártó cég költözött át, majd az évek során a termelés és a létszám felfutásával jelentős gyárrá fejlesztették.

A Textilművek mellett mindössze egy jelentéktelen nagyságrendű és rövid ideig működő Hűtőipari Vállalat épült 1951-ben, majd hosszú évekig egyetlen új gyár sem létesült Szegeden.

Érdekes módon ezekben az években Szeged számos országos fejlesztési koncepcióban szerepelt, tervek születtek, előrehaladott tárgyalások folytak új gyárak létesítéséről:

- Egy fővárosi műszergyárat terveztek Szegedre helyezni.
- Festékgyárat terveztek Szegeden létesíteni.
- A Rico Kötszergyárat Szegedre tervezték telepíteni.
- A korábban megszüntetett Orion Bőrgyár helyére kesztyűgyárat ígértek Szegednek.

Ezekből a tervek közül semmi nem valósult meg. Mind a műszergyár áttelepítése, mind a festékgyár építése elmaradt, a Rico Kötszergyárat végül Nyíregyháza kapta meg, a kesztyűgyár meg Pécsre került.

Ez a sikertelenség bizonyos mértékben Szeged specifikusnak tűnik. Az ország nagyvárosaiban sorra létesültek új, fejlődőképes gyárak, üzemek. Pl. ebben az időszakban az Alföld másik, akkor Szegednél kisebb, iparilag fejletlenebb agrárközpontjába, Debrecenbe versenyképes ipart: gördülőcsapágy gyártást, orvosi műszergyártást, gyógyszeripart és műanyagipart telepítettek.

Szegeden a következő ipartelepítésre majdnem egy évtizedet kellett várni. A fővárosi cégeknél a munkaerőhiány, a lakóövezetekbe ékelődött gyárak korlátozott fejlesztési lehetősége gátjává vált a termelés növelésének. A központi iparirányítás a probléma kezelését az érintett budapesti gyárak vidéki telephely létesítésével igyekezett megoldani, ami egyben vidéki iparfejlesztési programnak is alkalmas volt. Ennek a programnak a keretében Szegeden 1959-ben a Budapesti Kábelgyár létesített gyáregységet. A telepítéshez a város felajánlotta a régi Huszárlaktanya telkét és épületeit. A kábelgyártással egy új, versenyképes iparág honosodott meg Szegeden. Előzmény híján kezdetben a szakembereket, a mérnököket Pestről kellett hozni. Eleinte a letelepített használt régi gépekkel viszonylag egyszerű termékeket gyártottak, de az évek során felfejlődtek, és a szegedi üzem a Magyar Kábel Művek legsikeresebb gyára lett. A telephelyválasztás azonban szűklátókörű döntésnek bizonyult. Az indulást elősegítő laktanyaépület lakóövezettel körülvett saroktömbben helyezkedett el, a bővítés lehetősége nélkül. A gyártócsarnokokat később a korábbi laktanya udvarára építették.

III. Az 1960-as évek, a munkaerő bőség időszaka

Szeged kedvezőtlen ipar struktúrájának módosításra az 1960-as években nyílt a legnagyobb lehetőség. A mezőgazdaságban végrehajtott termelőszövetkezeti átalakítás a falusi népesség tömeges városba áramlásával, illetve városi munkavállalásával járt. A városokban megjelent munkaerőforrás lekötését főként az ipari munkahelyek tömeges bővítésével kívánta megoldani a kormányzat. Sok pénzből sok gyár épült vagy bővült az országban.

Az 1960-as éveket a statisztikai adatok szerint Szeged iparában is a gyors fejlődés jellemezte. Tíz esztendő alatt a foglalkoztatottak száma a másfélszeresére bővült, a beruházások nyomán az ipar állóeszköz állományának értéke 2,6-szorosára emelkedett, a fizikai munka gépesítettségének fokozását mutatja az ipar villamos energia felhasználásának több mint megháromszorozódása.

2. táblázat

A fontosabb ipari adatok alakulása Szegeden, 1960–1970

Megnevezés	1970 év 1960 %-ában
Foglalkoztatottak száma	150
Állóeszköz állomány	258
Villamos energia felhasználás	314

Forrás: KLONKAI, 2010.

Szeged iparának korszerűtlen szerkezetét a beruházások és az iparba áramló jelentős munkaerőforrás modern, versenyképes ágazatokba történő irányításával, új gyárak építésével lehetett volna módosítani. Ezzel szemben az évtized egyik legnagyobb fejlesztése 1963 és 1966 között a Szegedi Textilművek bővítése lett. 20 ezer m²-es üzemcsarnokot emeltek, 73 ezer új fonóorsót és 1320 szövőgépet helyeztek üzembe. A termelési vertikum így sem lett teljes, a kikészítés továbbra is Pesten történt. Ezzel a beruházással ismét nem a modern ipar hódított teret a városban. Nehezen indokolható döntés volt, hogy tőkés valuta hiány időszakában az új csarnok tetőszerkezetét Angliából importálták, viszont a szövőgépek Kínából érkeztek. Műszaki színvonalukat jellemezte, az 1320 gép teljesítménye egyenértékű volt 27 db akkor kapható svájci szövőgép kapacitásával. De sok munkaerőt lekötött, ami akkor fontosabbnak bizonyult. Meg ekkora üzemcsarnokot sem kellett volna építeni angol tetőszerkezettel.

Az iparszerkezet szempontjából pozitívan értékelhető a Gumigyár telepítése Szegeden. A Kábelgyárhoz hasonlóan ez is egy fővárosi cég gyáregységeként létesült, hasonlóan a budapesti üzem fejlesztési lehetőségeinek korlátai miatt. A gumigyártásnak sem voltak előzményei Szegeden, ezért ide is sokan jöttek a pesti gyárból. A Gumigyár klasszikus zöldmezős beruházás volt, egy kukoricaföldön indult az építkezés 1962-ben. 11 ezer m²-es csarnok épült, de először ide is régi, használt gépeket telepítettek. Kezdetben a gumiheveder és a lemezgyártás került Szegedre, de később az Országos Gumiipari Vállalat legfontosabb exportcikke, a tengeri olajfűrúshoz használt mélyfűrő tömlőket is Szegedre telepítették. A szegedi üzem igen sikeres lett, néhány éven belül a világ

mélyfűrő tömlő termelésének 40%-a innen került ki. Egyértelműen versenyképes iparral javította a város ipari struktúráját, jelenleg is sikeresen működik.

A Kábelgyár és a Gumigyár példája bizonyítja, hogy Szegeden nulláról indulva lehetett sikeres ipartelepítést megvalósítani teljesen új iparágakban, a város bánta, hogy ilyenből nem valósult meg több.

Az 1960-as évek harmadik nagy iparfejlesztési története az algyői olajmező feltárása és termelésbe állítása. Algyő egy önálló község, de az olajipar felfutása időszakában közgazdaságilag Szegedhez tartozott. A szénhidrogén előfordulások Szeged térségében 1910 óta ismeretesek, de mélyfúrással végzett kutatások csak 1965-ben indultak, és Magyarország legnagyobb szénhidrogén tároló szerkezetének feltárásához vezettek. Jöttek Zalából az olajkút fúrók és a kitermelést végző Nagyalföldi Kőolajtermelő Vállalat szakemberei.

Szegeden nagy várakozás követte a sikeres feltárást, iparfejlesztést, új iparok telepítését várták tőle, amiből nem lett semmi. Magát a Kitermelő Vállalatot sem sikerült Szolnokról – ahol nem folyt kitermelés – Szegedre hozni, bár próbálkoztak vele, így Algyőn egy érdemi hatáskör nélküli Üzemegység lett. Ami ennél is lényegesebb: a feltárt szénhidrogén vagyona nem települt semmilyen ipar. A térségben kitermelt olajat és földgázt vezetékeken elszállítják az ország más térségeibe.

A Gumigyár és az olajbányászat, mint új ipari ágazatok a térségben mintegy kétezer főt kötöttek le az iparba áramló munkaerőből. Az 1960-as évekbeli 13 ezer főnyi ipari létszámtöbbség túlnyomó része így a már meglevő, hagyományos könnyű és élelmiszeripari üzemek fejlesztései, bővítései nyomán, továbbá a helyi döntésektől függő tanácsi és szövetkezeti ipar növelése révén jutott munkához. A szabad munkaerőt lényegében betelepítették a meglevő iparba.

Ezzel konzerválódott a korábbi iparszerkezet és elúszott az a nagy lehetőség, hogy az iparba tömegesen beáramló munkaerőre alapozva korszerűsödjön a város ipara.

Pedig a munkaerő bőség évtizedében sem volt hiány tervekből, ígéretekből.

- Az Országos Tervhivatal tervbe vette Szeged térségében egy petrokémiai kombinát telepítését, amit végül Észak-Magyarországra helyeztek.
- A Nehézipari Minisztérium terveiben szerepelt egy Gyógyszergyár telepítése Szegeden, a helyszínt is kiválasztották, végül Debrecent fejlesztették.
- Tervezték a Gumigyár bővítését új személygépkocsi abroncsgyárral, könnyűműszaki gumigyárral, ami végül Nyíregyházára került.
- A Nehézipari Minisztérium előirányozta egy 2000 főt foglalkoztató szintetikus kaucsukgyár telepítését, ami szintén nem valósult meg.

A grandiózus elképzelésekből így nem lett semmi. Több évtized távlatából visszatérve úgy tűnik, a város érdekérvényesítő képessége megint gyengének bizonyult, ebben az iparfejlesztés szempontjából sorsdöntőnek nevezhető szakaszban valóban komoly léptékű, a város jövőjére hatást gyakorló ipart nem sikerült ide telepíteni. És időközben perspektíva híján több tízezer elköltöztek a térségből.

Elgondolkodtató, milyen tényezők okozhatták Szeged hosszabb időszakon át tartó sikertelenségét az iparfejlesztés területén. Az ország más nagyvárosaihoz mérten túl kevés új gyártási ág települt ide, ugyanakkor túl sok fejlesztési terv esett kútba. Erre irányuló korabeli kutatások hiányában utólag csak kérdéseket lehet felvetni ennek kapcsán:

- Milyen szerepe volt Szeged, és az akkor nagyobb hatalmú Csongrád megye párt és állami vezetőinek az iparfejlesztési döntésekben?
- Nem tudták, nem ismerték fel az ipar szerkezetének problémáit, az ipafejlesztést csupán foglalkozáspolitikai kérdésnek tekintették? Egyébként a korszak számos megyei fejlesztési tervében, pártdokumentumában megjelent az a gondolat, hogy az iparfejlesztés főirányának a helyi mezőgazdasági eredetű nyersanyagok feldolgozását szolgáló élelmiszeripar fejlesztését kell tekinteni.
- A helyi vezetők nem voltak elég ügyesek, elszalasztották a lehetőségeket?
- Nem tudták érvényesíteni a város érdekeit, alacsony volt a térség lobby ereje, sikertelen volt, vagy nem is volt az akkori időkben szokásos „kijárási” tevékenység a fejlesztések érdekében?
- Országos szintről történt volna a térséget érintően hátrányos megkülönböztetés?
- Vagy mindez csupán a balszerencsének, a vak véletlennek tudható be?

Valószínűleg ezekre a kérdésekre már nem lehet válaszokat találni.

IV. A munkaerő kínálat beszűkülésétől a rendszerváltásig

Az 1970-es években bezárult a munkaerőbőségen alapuló extenzív iparfejlesztés lehetősége Szegeden. Miközben az országban kiemelt fejlesztési programok sora valósult meg, új ipari létesítmények épültek, Szegedre új gyárakat nem telepítettek. Sokat vártak a térségben az autópálya rendszerhez történt csatlakozástól, de ez sem hozott új gyárakat Szegedre.

Ebben a helyzetben az ipari szerkezet javításának egyetlen útja a meglevő, nem perspektivikus hagyományos ipar terhére, onnan munkaerőt elvonva történő modernebb ipart telepítése. Az akkori gazdaságirányítási rendszer keretein belül az nem volt lehetséges, hogy egy könnyűipari üzem pl. gépipari fejlesztésbe kezdjen. Arra volt lehetőség, hogy egy működő ipari üzemet – létesítményt és főleg a munkaerőt – átadjanak egy más tevékenységet folytató vállalatnak, de erre Szegeden csak szerény példákat találunk:

- A tanácsi ipar egy vállalatát 1976-ban átadták az IKARUS-nak és átálltak autóbusz alkatrészek gyártására
- Egy másik kisebb tanácsi iparvállalat hasonló konstrukcióban a BUDALAKK Vállalat telephelye lett.

A minisztériumi irányítású nagyvállalati háttérrel számottevően fejlődtek a régi kisüzemek, de a város iparszerkezete ettől érdemben nem változott.

Lehetett volna – volt rá példa az országban – feltárható szabad munkaerőforrás nélkül is versenyképes, modern ipari üzemeket telepíteni, elszívták volna a szükséges

munkaerőt a gyengén fizető, rossz munkakörülményeket biztosító régi gyárakból. A régi gyárak munkaerő megtartó képessége egyéként is csökkent ebben az időszakban, sokan igyekeztek igényesebb munkahelyekre cserélni a régit és elhagyták a számukra kedvezőtlenebb ipari foglalkozásokat.

Az 1970-es, 1980-as években a korábbiaknál jóval több pénz jutott iparfejlesztésre az országban. Szegeden – ahol új gyárakat már nem telepítettek – ez a meglevő vállalatok rekonstrukciójában, sok új gép beszerzésében öltött testet. A sok pénzből érdemi modernizációra került sor, de sajnos a nem versenyképes, hagyományos iparban. Az adatok az ipar egyértelmű fejlődését mutatták a szegedi gyárakban, nőtt a termelés, nőtt az export, a vezető pozíciókat szakemberek vették át a kiöregedő káderektől.

Ugyanakkor az időszak folyamán a könnyű- és élelmiszeriparból a képzett munkaerő iránti minimális igény, az alacsony bérek, a kedvezőtlen, gyakran egészségtelen munkakörülmények, a többműszakos munkarend miatt megkezdődött az elvándorlás. Korszerű iparok telepítése híján a kilépők az ipari ágazatot is elhagyták, az ipar 1970 és 1990 között 8 ezer főt veszített. Joggal feltételezhető, ha ebben az időszakban telepítenek jobb kereseti lehetőséget, jobb munkakörülményeket biztosító, modernebb ipart, lett volna hozzá munkaerő.

3. táblázat

A fontosabb ipari adatok alakulása Szegeden, 1970–1990

Megnevezés	1990 év 1970 %-ában
Foglalkoztatottak száma	76
Állóeszköz állomány	9,4-szeres
Villamos energia felhasználás	295

Forrás: KLONKAI, 2010.

A városban élőket, a város iparában foglalkoztatottakat természetesen nem foglalkoztatták az iparszerkezet kérdései, jószérével nem is hallottak róla. Pedig még a létszámvesztés után, 1990-ben is – átlagos családnagysággal számolva – több mint 85 ezer ember élt Szegeden olyan családban, ahol a család valamelyik tagja valamelyik ipari cégnél dolgozott. És a városban élő nyugdíjasok meghatározó hányada is korábban az iparban kereste a kenyerét. A város iparáról rendkívül pozitív kép élt az emberek tudatában. A sajtó folyamatosan sikerekről, fejlesztésekről, a tervek túlteljesítéséről adott tájékoztatást. A Szegeden gyártott termékek egy része jelentős hírnévre tett szert, sok gyár számos országba exportálta gyártmányait. A kor szellemének megfelelően szinte minden üzem többszörös élüzem lett, ezrével osztották a kitüntetéseket, az elismerő okleveleket. A gyárak nem csupán munkahelyek voltak, Az üzemekben bölcsődék, óvodák működtek, volt orvosi rendelő, üzemi könyvtár, vállalati üdülő. Sokféle termelési mozgalmat szerveztek a dolgozóknak. A dolgozók állásukat stabilnak, jövőjüket biztosnak érezték, sokan erősen kötődtek a cégükhöz, büszkéek voltak a munkahelyükre, munkájukra. Siker-

ként élték meg a korszakot, fogalmuk sem volt, hogy jórészt életképtelen cégekben török magukat, és katarzisként érte őket a bekövetkezett összeomlás.

V. A rendszerváltás időszaka és következményei Szeged iparában

Az 1980-as évek végén kezdődő politikai rendszerváltás a gazdaság ágazatai közül az iparban okozta a legtöbb nehézséget. A KGST összeomlása és a piacgazdaságra való átállás valóságos sokkot idézett elő az ágazatban.

A beköszöntött piacgazdaság igencsak készületlenül érte a cégeket. Főként Szegeden, ahol a termelő egységek többsége nem is volt önálló, a rendszerváltást megelőzően hosszú ideig fővárosi nagyvállalatok gyáregységeként, telephelyeként működtek. Alapvető kérdésekben – mint pl. beruházások, gyártás és gyártmányfejlesztés, értékesítés és külkereskedelmi kapcsolatok – nem rendelkeztek döntési joggal, nem alakítottak ki ilyen tevékenységeket intéző szervezeti egységeket és így természetesen nem is voltak megfelelő tapasztalt szakembereik. A gyáregységi létből következően csak a termelési feladatok végrehajtásához értettek, másra nem is volt apparátusuk, nem kutattak piacot, nem rendelkeztek külpiaaci tapasztalatokkal.

A korábbi központi ár- és bérszabályozás, mesterségesen meghatározott devizaárfolyamok világában senki nem tudhatta igazán, mennyibe is kerül az, amit csinál és az érte kapott bevétel fedezi-e a valós ráfordításokat. A tervgazdaság körülményei között sikeresnek tudott termékek soráról derült ki, hogy piaci körülmények között nem versenyképesek, és élenjárónak tudott gyárak soráról derült ki, hogy nem életképesek és egyáltalán nem korszerűek.

A 80-as évek végén és a 90-es évek elején megnyitották az ország piacait a hazai ipar legcsekélyebb védelme nélkül a sokkal tökeerősebb, fejlettebb technikával rendelkező nyugati vállalatok előtt. A hazai piacra hirtelen rázúduló importverseny a magyar ipar nagy részét készületlenül érte. Négy év alatt másfélmillió munkahely szűnt meg, az ipari termelés 30%-kal esett vissza. Különösen nagy veszteségeket okozott a volt KGST-országokba irányuló kivitel visszaesése, mivel korábban a termékek kétharmadát ott értékesítették. Az átalakulásnak számos vállalat esett áldozatul szerte az országban. Bizonyos tevékenységek, iparágak rövid idő alatt szinte teljesen eltűntek.

A szegedi gyárak is egyik napról a másikra piaci versenykörülmények közé kerültek. A piacon elérhető értékesítési árak már nem a termelési költségekhez igazodtak, megrendeléseiket nem államközi szerződések alapozták meg, és a nemzetközi piacon kialakult árak mellett a költségeket meghaladó árbevétel kellett elérniük. Megjelent a világpiaci konkurencia, a vásárlók dönthettek, melyik gyártó terméke előnyösebb a számukra. A piaci körülmények megjelenése világossá tette, hogy évtizedeken keresztül nem versenyképes ágazatokba tartozó cégeket fejlesztettek és tartottak fenn Szegeden.

A régi, nagy múltú szegedi gyárak zöme nem tudott a piacgazdasági feltételeknek megfelelni, termékeiket nem tudták haszonnal értékesíteni. Néhány év alatt veszteségeket halmoztak fel, és mivel az állam már nem finanszírozta őket, eladósodtak.

A piacgazdaság megteremtésének egyik legfontosabb eleme a privatizáció volt, az állami ipar magánosítása. A tulajdonosi jogok az Állami Vagyongnőkséghez kerül-

tek. A privatizációs szervek átvették a gazda szerepet, de minél gyorsabban eladni akarták a cégeket, nem pedig fenntartani, irányítani.

A privatizáció során a szegedi cégeket nem igen akarta senki megvenni, és nem véletlenül. Komoly külföldi érdeklődők és tőkeerős hazai befektetők híján jött az „osztogatás” jellegű Munkavállalói Rész tulajdonosi Program és az E-hitel. Ezek eredményeként számos elszegényedett, lepusztult szegedi cégben a dolgozók és a menedzsment lettek a tulajdonosok. A hagyományos szegedi ipart azonban nem lehetett versenyképessé tenni, és a folyamat végeredményeként történelmileg rövid idő, néhány év alatt tömeges gyárbezárásokra került sor.

4. táblázat

A rendszerváltás utáni években megszűnt nagyobb szegedi gyárak

Tevékenység	A gyár neve	Alapítás éve
A HAGYOMÁNYOS IPAR TERÜLETÉN		
Kenderfeldolgozás	Délmagyarországi Rostkikészítő	1886
	Szegedi Kender és Műanyagfeldolgozó	1883
	Újszegedi Szövőipari V	1888
Pamutipar	Szegedi Textilművek	1950
Ruházati ipar	Szegedi Ruhagyár	1949
	Pannónia Szeged Szőrmeipari Rt.	1949
	Szegedi Férfi és Női Divatszabó V	1951
	Mary Cipőgyár	1905
Bútorgyártás	Szegedi Bútorgyár	1895
	Alföldi Bútorgyár	1947
Élelmiszeripar	Szegedi Konzervgyár	1940
	Délalföldi Pincegazdaság	1973
Egyéb	Szegedi Nyomda	1864
	Szegedi Hangszerkészítő és Javító V	1953
	Szegedi Seprű és Ecsetgyár	..
A NEM HAGYOMÁNYOS IPAR TERÜLETÉN		
Kábelgyártás	Szegedi Kábelgyár	1959
Járműipar	IKARUS Szegedi Gyáregysége	1976

Forrás: KLONKAI, 2010.

Ezen túlmenően megszűntek kisebb ipari telephelyek és egy sor kisipari szövetkezet. Szeged iparában, az 1990-es években több mint 12 ezer munkahely szűnt meg, az ágazatban foglalkoztatottak száma majdnem a felére csökkent.

A legnagyobb veszteség a textilipart érte. Az alapvetően Szegedhez köthető kenderipart teljesen felszámolták. A nagy múltú kenderfeldolgozás valójában már jóval korábban elveszítette versenyképességét, Európában sok évvel előbb mindenütt felszámolták, mert a jóval olcsóbban előállítható műanyagtermékek helyettesíteni tudták és kiszorították. A rendszerváltás után összeomlott a ponyvakivitel, mivel a kormány felfüggesztette az Oroszországba irányuló exportot, a másik jelentős termékcsaládot, a farmerszövet piacot a Távol-Kelet elvitte féláron kínált termékeivel. Az egykor hatalmas kenderipari cég széthullott, a kenderfeldolgozás visszaszorult, Szeged iparának reprezentánsából alig maradt valami. Néhány év alatt a nagymúltú ipar véglegesen megszűnt Szegeden.

A pamutipar centruma a II. Világháború utáni években az olcsó munkaerővel rendelkező gyapottermelő országokba, Ázsiába helyeződött át. Nyugat-Európában nem fejlesztettek, folyamatosan leépítettek. Az ez időben Szegedre telepített Textilkombinátról is piaci viszonyok közé kerülve gyorsan kiderült, hogy nem életképes. Pedig még 1990-ben, az összeomlás hajnalán is milliárdos nagyságrendben olasz szövőgépeket vásároltak, igaz, hitelre. 1991-től azonban rohamosan csökken a termékek iránti kereslet, megindul a leépítés, az eladósodás, majd a csődeljárás. Az utolsó szövőgépet 1994-ben állították le az egykor több ezer fős gyárban.

A ruházati ipar nagy gyárai tömegtermelést folytattak nagy szériákban, ezen belül a Szegedi Ruhagyár kapacitásának jelentős részét egyenruházati termékek és munkaruházat kötötte le. A korábbi piacok beszűkülése, a tömegtermékek iránti igények megszűnése néhány év alatt életképtelenné tette ezt az ipart is Szegeden. Alapvetően hasonló okok vezettek a nagyüzemi bútorgyártás felszámolásához is.

Nem volt szükségszerű a helyi alapanyagok feldolgozását végző Konzervgyár bezárása. A gyár kapacitásának meghatározó részét az orosz piac kötötte le, annak kiesése után ezek a termékek eladhatatlanná váltak. Jelentős ráfordítással, a termékkínálat átalakításával, európai minőségi, csomagolási feltételek biztosításával a gyár, vagy egy része megmenthető lett volna. Erre sem tőkét, sem vállalkozót nem találtak. Végül egy Heves megyei cipőkaptafa gyártó szövetkezet gépszerelő képzettségű vezetője szerzett részleges tulajdonjogot, és mielőtt szélhámoságért börtönbe csukták, tönkretette a gyárat.

A hagyományos szegedi iparba sorolható cégek többségének a bukása a piacgazdasági viszonyok érvényesülése mellett mondhatni szükségszerű, elkerülhetetlen volt. Az egyes cégek megszűnése különféle konkrét okokhoz is köthető és többször évekig tartó vesszőfutás előzte meg azt. Ugyanakkor olyan tényezők is kiemelhetők, melyek Szeged esetében általános érvényűek voltak.

Összefoglalva az okokat:

- Első helyen áll a kedvezőtlen iparszerkezet, a versenyképes ipar alacsony aránya, az önmagukat addig túlélő gyárak sora.
- Tervgazdálkodás több évtizedes rendszere következtében a piac nem szelektált, az életképtelen cégek is fennmaradtak, fenntartotta őket a rendszer.

- Az iparirányítás hierarchikus rendszere, a vidéki, így a szegedi termelő üzemek többségének hosszú évekig tartó gyáregységi, telephelyi jellege következtében kialakult önállóságot, a fontosabb fejlesztési, kereskedelmi döntések centralizáltsága. Az önállóságukat elvesztett gyárakban hiányzott a szűken vett termelés-irányításon kívüli területek – gyártmányfejlesztés, értékesítés, külpiac – ellátásához szüksége szakismeret és szakember gárda.
- A piacgazdaságra történő átállás túl gyors volt, a gyárak, különösen a gyáregységek felkészületlenek voltak a piacgazdaságra.
- Az átalakulással kapcsolatosan a politikusok, az iparirányítók, és az érintett cégek részéről hibák, rossz döntések sora történt.
- A piacgazdaságra történt áttéréssel a hagyományos ipar termékeinek többsége árban versenyképtelenné vált.
- A kommersz, tömegtermeléssel előállított termékek piaca beszűkült.
- Az orosz térségbe irányuló exportot központilag leállították, miközben sok szegedi gyár az igénytelenebb szovjet piacra termelt, termékei csak ott voltak eladhatók.
- Mindeközben sikertelen privatizációs kísérletekre került sor;
- A központi szervek a gyárak működésének zavarait, a veszteségessé válást, az eladósodást többszöri vezetőváltással próbálták orvosolni, természetesen sikertelenül.

A bezárt gyárak sorába került a Szegedi Kábelgyár is, a szegedi ipartelepítéssel a városba került új gyárak egyike. A Kábelgyár nem ment tönkre, a bezárásáig sikeres volt. A kábelgyártás ma is egy versenyképes iparág és sajátos módon, a privatizáció során egyedül ezt a gyárat vette meg külföldi befektető. Nem is akármilyen vevő, a világcégek sorába tartozó Siemens. A külföldi tulajdonos irányítása alatt több évig eredményesen működött. A gyárat a telefonkábelek gyártására specializálták, de a mobiltelefonia gyors elterjedése halálra ítélte a terméket. A Siemens felhagyott a telefonkábel gyártással, és a rossz helyre telepített, belváros közeli, lakóházakkal körbevett gyárat nem tartották hosszú távon alkalmasnak a nem környezetbarát technológiák alkalmazására.

Joggal feltételezhető, hogy amennyiben nem a perspektívátlan, régi ipart fejlesztene Szegeden, hanem modern ipart telepítenek, ha a Kábelgyárat nem a lakóövezetbe telepítik, kevesebb vesztség éri a várost, több ipari munkahely marad meg, jobban hozzá tud járulni az ágazat a város fejlődéséhez. Elgondolkodtató, hogy a II. Világháború óta mindössze három új gyár – a Textilművek, a Kábelgyár és a Gumigyár – telepítésére került sor Szegeden, és ezek közül egyedül a Gumigyár tudott fennmaradni.

Az összeomlás nem csak nagy múltú gyárak, munkahelyek ezreinek megszűnését jelentette. Sok emberi erőfeszítés, sok munka eredménye, a város javát szolgálni tudó felhalmozott emberi tudás, nagyipari gyártási tapasztalat ment veszendőbe.

Amennyiben a piacgazdasági átállás körülmények között, előkészítettebben zajlik, az nem igen mentett volna meg cégeket, de kevesebb a veszteség létesítményekben, eszközökben.

Felvethető, hogyan lehetett volna elkerülni a város számára egyértelműen hátrányos helyzet kialakulását az iparfejlesztésben. Végül is a nagy állami ipartelepítések időszakában is voltak és működtek ipartelepítéssel, iparfejlesztéssel foglalkoztak kormányzati szervek. Volt Országos Tervhivatal, ahol volt szakmai hozzáértés. És helye lett volna a Szegedi Egyetem szakértelmének is.

Az egyetemek – természetesen - nem iparfejlesztési céllal települnek meg egy városban, de tudásbázisukkal, szakemberek kibocsátásával, kutatómunkájukkal tényezői lehetnek térségük gazdasági fejlődésének

Szegeden az egyetem nem töltött be ilyen szerepet, nem képzett ipari szempontból hasznosítható szakembereket, kutatásai nem generáltak iparfejlesztést. Nem gyakorolt hatást az iparfejlesztési tervekre, döntésekre. Az egészségügyi képzés, a klinikák nem generáltak az egészség védelmét, helyreállítást célzó ipari gyártást. A matematikai, kibernetikai kutatásokból nem nőtt ki számítástechnikai ipar. Az Egyetem évtizedekkel ezelőtt próbálkozhatott volna mérnökképzéssel, de elzárkózott ettől. Pedig más városok kisebb felsőfokú oktatási kapacitásból többet profitáltak. Példaként említhető a térségben Kecskemét, ahol egy műszaki főiskolának komoly szerepe volt a gépipari fejlesztésekben, ahol Szegednél sokkal kisebb veszteség érte az ipart.

A piaccgazdaságra történő áttérés során nem csak Szeged iparát érte nagy veszteség, az egész országban zártak be gyárakat, nem is keveset. A megyeszékhelyeket tekintve a dunántúli Szombathely és Veszprém kivételével mindenütt jelentős a leépülés. Szegeden az összeomlás az országos átlagnál erőteljesebb volt, mindössze négy megyeszékhely létszámvesztése haladta meg a szegedit.

5. táblázat

*Az iparban foglalkoztatottak számának csökkenése
1990 és 2001 között a megyeszékhelyeken*

Létszámcsökkenés, %	Megyeszékhely
0	Szombathely
1-10	Veszprém
11-20	–
21-30	Győr
	Zalaegerszeg
	Szekszárd
	Tatabánya
	Kecskemét
31-40	Székesfehérvár
	Szolnok
	Eger
	Békéscsaba
41-50	Nyíregyháza
	Debrecen
	Szeged
	Salgótarján
	Kaposvár
	Pécs
51-60	Miskolc

Forrás: Népszámlálás 1990.

A történeteket áttekintve nem az a fő probléma, hogy tönkrement, ami életképtelen. Inkább az, hogy sok volt az életképtelen, és a piaci kontroll hiánya miatt az 1990-es évekig talpon maradhettek. És akkor egyszerre, nagyon rövid idő alatt mentek tönkre. Nem az a baj, hogy régi gyárakban végzett gyakran embertelen munkáktól megszabadultak a dolgozók, hanem az, hogy nem találták meg a felszabaduló emberek korszerű tevékenységbe való bekapcsolásának módját. Az a nagy baj, hogy a megszűnt „rossz” ipar helyébe Szegedre nem érkezett modern ipar. A régiből meg szinte semmit – szakembereket, működő szervezeteket, létesítményeket – sem sikerült átmenteni. A későbbiekben ipari világcégek sora települt az országba, de egy sem választotta Szegedet, számos más város nagyobb vonzerőt gyakorolt, eredményesebben lobbizott, és tett vonzó ajánlatokat a befektetőknek.

Felhasznált irodalom

Csongrád megye fontosabb statisztikai adatai

Csongrád megye fontosabb statisztikai adatai 1960. KSH Csongrád megyei Igazgatósága. Szeged, 1961.

Csongrád megye fontosabb statisztikai adatai 1970. KSH Csongrád megyei Igazgatósága. Szeged, 1971.

Csongrád megye fontosabb statisztikai adatai 1980. KSH Csongrád megyei Igazgatósága. Szeged, 1981.

Csongrád megye fontosabb statisztikai adatai 1990. KSH Csongrád megyei Igazgatósága. Szeged, 1991.

FEKETE KLÁRA: *Cégvesztő*, Szeged, 1999.

KLONKAI LÁSZLÓ: *Az iparfejlődés egyes kérdései Csongrád megyében és Szegeden*. Megyei és Városi Statisztikai Értesítő. 1963. 12. p.

KLONKAI LÁSZLÓ: *Ipar*. In: Blazovich László (szerk.): *Szeged története 5. 1945–1990*. Szeged, 2010.

KLONKAI LÁSZLÓ: *Népgazdasági tervezés és területfejlesztés*. Az MKT kiadványa a Dél-Alföldi Napok 1982 május 20–21. rendezvényéről.

Szeged város fontosabb statisztikai adatai 1952–1955. Szeged, 1956.